

ИҚТИСОДИЁТ ТЕРМИНЛАРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШ МАСАЛАСИ ХУСУСИДА

(Ўзбек ва инглиз тиллари мисолида)

Ойбек Сапорбаевич АХМЕДОВ

Филология фанлари доктори, профессор

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети

ahmedov.oybek@mail.ru

Аннотация: Ушбу мақола иқтисодиёт терминларини тартибга солиш тадқиқига бағишланган. Соҳа терминларини муайян тилда тўғри ифода этиш, уларнинг тўғри ва оптимал вариантыни танлаш масаласига урғу берилган. Шу маънода, терминологияда мавжуд бўлган байналмилаллик, вариантлик, (дублетлик-синонимлик), омонимлик ва баъзи терминлар семантикасидаги услубий бўёқдорлик, кўчма маънолик ҳамда ибораларга хос хусусиятлар лингвистик таҳлил орқали денотатив ва конотатив маънолари очиқ берилган. Иқтисодиёт терминологиясида лугавий синонимиянинг бир кўриниши туб ёки ясама лексемалардан иборат терминлар билан бирикма терминларнинг параллел (тенг) равишда қўлланиш жараёнидаги намоён бўлувчи гализликлар, хорижий тиллардан ўзбек тилига ўзлашган ва ўзлашаётган байналмилал терминларни изоҳлаш ёки аксинча, уларнинг ўзбек тилидаги калькаларини тушунтиришга интилиш натижасида ҳам ўзига хос синонимларни вужудга келиши амалий мисоллар билан ёритилган.

Калит сўзлар: термин, терминологик тизим, иқтисодиёт терминлари, таржима, ўзлашма, дублетлар, тартибга солиш, синонимлар, байналмилал терминлар

ABOUT NORMALIZATION OF ECONOMICAL TERMINOLOGY

(On the example of Uzbek and English languages)

Oybek Saporbayevich AKHMEDOV

Doctor of Science in Philology (DSc), Professor

Uzbekistan State World Languages University

ahmedov.oybek@mail.ru

Abstract: This article deals with investigating normalization of economic terms. As well as correct expressing them in a definite language, accentuated to choose their optimal variants. From this point their denotative and connotative meanings were revealed via linguistic analysis. Touched upon existence of international features, variance and valiancy (doublet-synonyms), homonyms and existence of expressiveness, stylistic color in the semantics of some economic terms. As well as original and derived economical terms are considered one of the variants of lexical synonyms in this article. Therefore, borrowed economical terms in the form of word combination and compound words are being used parallel in communication and this phenomenon leads some confusions consequently.

Key words: term, terminological system, economical terms, translation, borrowings, doublets, normalization, synonyms, international terms

О ВОПРОСЕ УПОРЯДОЧЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕРМИНОЛОГИЯ

(На примере узбекского и английского языков)

Ойбек Сапорбаевич АХМЕДОВ

Доктор филологический наук, профессор

Узбекский государственный университет мировых языков

ahmedov.oybek@mail.ru

Аннотация: В статье анализируются нормализация экономических терминов. Также правильное выражение терминов в определённом языке, подчёркнутые чтобы выбрать их оптимальный вариант. С этой точки зрения их денотативные и коннотативные смыслы были выявлены с помощью лингвистического анализа. Статья также затронула вопрос о существовании международных особенностей, дисперсии и двойные синонимы, омонимы и наличие выразительности, стилистические окраски в семантике некоторых терминов.

Ключевые слова: термин; терминологическая система; экономические термины; перевод; заимствование; дубликаты; нормализация; синонимы; международные термины.

Мамлакатимиз бозор иқтисодиётга ўтиш даврида жамиятда юз бераётган туб ўзгаришлар, ислохотлар натижасида барча соҳалар ривожланиб, такомиллашиб бормоқда. Бундай экстралингвистик омиллар асосида она тилимизда минглаб янги тушунчалар пайдо бўлди. Ана шу тушунчаларни ифодаловчи минглаб янги терминлар ҳам юзага келди.

XX асрнинг охирига келиб ўзбек тилида юзага келган муаммолардан бири бу, тил қатламларида пайдо бўлган янги тушунчаларни қай тарзда ифодалаш лозимлиги масаласидир. Бу ҳодиса табиий шаклда юзага келган бўлса-да, аксарият кишилар ўзлари билганча “термин” топиб, “термин ясай” бошлади. Бундай “ижодий ҳатти-ҳаракатлар” натижасида ўзбек тилининг терминологик тизимида хилма-хиллик пайдо бўлди. Терминологияда салбий ҳолат деб ҳисобланадиган синонимия, омонимия, полисемия ҳодисаларига ҳам беихтиёр кенг йўл очиб берилди. Бу жараёндан иқтисодиёт терминологияси ҳам четда қолмади.

Терминология соҳасида юз берган бундай салбий ҳолатлар бир томондан кишиларнинг ахборот алмашиш жараёнини қийинлаштиришга олиб келган бўлса, иккинчи томондан бир тушунчани ифодалаш учун турли терминларнинг мавжудлиги боис, улардан энг оптималларини танлаб олиш ҳамда бошқасидан воз кечиш муаммоси кун тартибига чиқди.

Юқорида келтирилган мулоҳазалар ва уларни далилловчи мисоллар ўзбек тилшунослигида, хусусан, иқтисодиёт лексикасининг таркибий қисми бўлиши иқтисодиёт терминологиясини тартибга солиш масаласи ҳозирги куннинг ҳам долзарб масалаларидан бири эканлигини тасдиқлайди. Бу ўринда Қ. Мусаевнинг терминологияни тилнинг лексикаси сифатида уни гўё бир шаҳарга қиёслаб айтган фикри ўринлидир: “Терминология ягона режа асосида қурилса-да, лекин бирданига барпо этилмайди. У тарихий шарт-шароитлар асосида шаклланади, уни яратишда ҳар хил авлодга мансуб бўлган турли меъморлар, лойиҳачилар, кашфиётчилар иштирок этади. Улар ҳар бир қурилаётган иншоотни яхши ўрганган ҳолда барпо этадилар. Терминологияни тартибга солишдаги ўзига хос мураккаблик шу билан белгиланади” (2; 163-б.).

Дарҳақиқат, терминологияни тартибга солиш масаласи терминларни тўғри танлаш, тўғри қўллаш ва уларни у ёки бу тилга тўғри ўгириш мезонига нисбатан бирмунча мураккаб ва масъулиятлидир. Бу вазифани муваффақиятли адо этиш учун даставвал, соҳа терминологиясида мавжуд бўлган нуқсон, камчилик ва тартибсизликларни аниқлаш, уларнинг келиб чиқиш механизмини синчковлик билан илмий жиҳатдан ўрганиш талаб этилади. Рус тилшуноси Д.С. Лотте, деярли барча соҳа терминологик тизимлари учун умумий бўлган тартибсизликларнинг юзага келишига сабаб бўлувчи қуйидаги камчиликларни кўрсатиб ўтади:

1. Барча терминологик системалар учун тааллуқли бўлган жиддий камчиликлардан бири – терминларнинг кўп маънолилигидир. Бунда бир термин икки ва ундан ортиқ маъноларда қўлланади.

2. Ҳозирги терминологиядаги иккинчи йирик нуқсонлардан бири терминлар синонимиясидир. Термин-синоним (дублетлар)лар деганда, бир тушунчани ифодалаш учун икки ва ундан ортиқ терминнинг истъмолда бўлиши тушунилади.

3. Терминологиядаги учинчи камчилик, маълум бир тушунчани ифодалашга хизмат қилувчи терминнинг англантиши лозим бўлган тушунча моҳиятига уйғун бўлмаслигидир. Баъзи ҳолларда сўзнинг айнан маъноси билан тушунча мазмуни ўртасида мутаносиблик йўқолади.

4. Терминнинг кўп компонентлиги натижасида уни қўллашдаги ноқулайлик. Бунда бир тушунчани ифодалашга хизмат қилувчи термин икки, уч ва ундан ортиқ компонентлардан иборат бўлади. Бундай ясалишга оид бўлган терминларда, биринчидан, нутқ тежамкорлиги, яъни ихчамлиги бузилади. Бу эса, ўз навбатида, таржима жараёнида фикрлашга салбий таъсир кўрсатади. Иккинчидан, термин керагидан ортиқ даражада узун бўлганда эллипсис ҳодисасининг вужудга келиш эҳтимоли кучаяди.

5. Юқорида қайд этилган нуқсонга яқин бўлган яна бир камчилик бу – кўп компонентли терминлар талаффузининг ноқулайлигидир.

6. Терминологиядаги навбатдаги камчилик аксарият ҳолларда баъзи тушунчаларни ифодаловчи терминлар истъмолда мавжуд бўлмайди. Натижада бундай тушунчалар ўта муҳим ва аҳамиятли бўлишига қарамай, кенг тарқалиш имкониятидан маҳрум бўлади.

7. Яна бир камчилик шуки, термин ҳосил қилишда у англантиши лозим бўлган тушунча моҳияти билан ўзаро боғлиқликнинг етишмаслигидир. Шундан келиб чиқиб, терминлар таржимасида икки ҳолат юзага келади. 1) асосий терминни яратишда унинг дериватлилик имконияти етарлича инобатга олинмайди; 2) хорижий терминларни ўзлаштиришда (калькалашда) уларга жиддий эътибор билан қараб, танқидий ёндашилмайди.

8. Терминологиядаги энг катта камчилик аслида терминологияни керагидан ортиқ миқдорда чет тил терминлари билан тўлдириб ташлашдир. Бироқ бунда тилнинг ички манбалари ҳисобига терминлар ясалиши, тилнинг ташқи манбаси ҳисобига бошқа тиллардан термин ўзлаштиришни инкор этиб, бу жараёндан чекиниш назарда тутилмайди. Аммо эҳтиёж сезилмаган ҳолларда ҳам чет тил терминларини сунъий равишда тилга олиб кириш ҳар доим ҳам ўзини оқламайди.

Бундай ҳолатларда кўпроқ ўз тил имкониятларидан фойдаланиш ва бунда термин ифодаланиши лозим бўлган тушунча моҳияти билан термин ўртасидаги мутаносибликни сақлашга эътибор қаратиш лозим (6; 37–38-б.).

Терминшунос Д.С. Лотте томонидан илгари сурилган, барча тиллар терминологиясида учраши мумкин бўлган ушбу камчиликлар орадан ярим асрдан кўпроқ вақт ўтишига қарамай, бутунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ. Олим таъкидлаб ўтган бу нуқсонлар иқтисодиёт терминологиясида ҳам мавжуд.

Аслида, барча терминологик ишларнинг бош мақсади фақат ўша соҳа мутахассисларининггина эмас, балки барча жамият аъзосининг бир-бири билан ахборот алмашиш жараёнини қулай тарзда амалга оширишдан иборатдир. Бу жараён эса луғатлар воситаси орқали иш кўришда янада жиддийлашади. Шуниси ҳам борки, луғатларда ўз “тасдиғи”ни олган ҳар бир термин бевосита ёзма ва оғзаки нутққа, дарслик, ўқув қўлланма, илмий-тадқиқот ишлари, матбуот саҳифаларига, қолаверса илмий ва бадиий адабиётларга ҳам кўчади. Шундай экан, ҳар қандай термин у ёки бу тушунчани аниқ, тўғри ифодалашни тақазо этади. Улар ўзбек тилининг қонун-қоидаларига мувофиқ яратилиши лозим.

Иқтисодиёт соҳаси бўйича нашр этилаётган дарслик ва қўлланмалар, илмий-оммабоп асарлар, турли луғатларда ўз ифодасини тўғри топаёттир, аксар терминлар ўзбек тилининг ички қонуниятлари асосида тушунчаларни аниқ ифодалаб, жараёнининг ҳозирги кун талаб даражасида бўлишини таъминламоқда.

Она тилимизда бурундан ишлатиб келинган *сармоя, мулк, мулкчилик, фойда, хўжалик, савдо-сотиқ, даромад, сотиш, сотиб олиш, иш ҳақи, корхона, тўлов* каби юзлаб терминлар шулар жумласидандир.

Иқтисодиёт терминологиясини тартибга солиш, соҳа терминларини муайян тилда тўғри ифода этиб, уларнинг тўғри ва оптимал вариантини танлаш масаласида айтиб бериш бир терминни бирдан ортиқ тушунча учун қўллаш ёхуд бир тушунчани турли терминлар билан аташ инкор қилинади. Терминологияда байналмилаллик, вариантлик, (дублетлик-синонимлик), омонимлик ва айрим терминлардаги бўёқдорлик, кўчма маънолик ва ибораларга хос хусусиятлар мавжуд. Рус тили ва у орқали ўзбек тилига ғарбий Европа тилларидан ўзлаштирилган терминларнинг тушунча моҳиятини тўғри акс эттира олмаслиги, бир тушунчани ифодаловчи терминларнинг ноқулайлигига сабаб бўлувчи кўп компонентлик ҳолатининг мавжудлиги ўзбек тилида чет тил терминларининг керагидан ортиқ даражада ўзлаштириши, айрим терминларнинг ёзилиши ва талаффузидаги ҳар хилликнинг юзага келиши каби терминологиянинг асосий мезонларига зид келувчи ҳолатлар ҳам учраб туради.

Инглиз тилидан ўзбек тили иқтисодиёт терминологиясига кириб келган айрим терминларни таржимасиз ҳам қўллаш мумкин. Бироқ, она тилимизда уларнинг муқобили бўла туриб улар тушунчани аниқ ифодалаган ҳолатларда ҳам чет тили терминларини тилга киритавериш ҳақли эътирозни келтириб чиқаради.

Таъкидлаш жоизки, бой ёзма анъанага эга бўлган тилларда қўлланиб келган ва кўп тилларда байналмилал сўзларнинг муқобили сифатида ишлатилиши мумкинлиги ҳам тилнинг ички имкониятидан тўла фойдаланиш ва тегишли терминларни таржима қилиш энг тўғри йўл эканлигини кўрсатади. Аниқроқ қилиб

айтганда, қатор байналмилал терминларни қўллашни инкор этмаган ҳолда, ўзбек тилининг тарихий анъаналарини ҳисобга олиб, иқтисодиёт терминологиясини тартибга солиш мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун муайян бир тушунчани ифодалашда миллий ва байналмилал терминларнинг ҳар иккаласи ҳам терминологик талабларга тенг жавоб берган ҳолларда она тилимиздаги терминни қўллаш мақсадга мувофиқ, деб ўйлаймиз. Бироқ, бу нарса она тилимизнинг бойишига ҳам олиб келади.

Айрим ҳолларда синонимик қатордаги ўзбекча термин кўп компонентли, яъни бирикмалардан иборат бўлса ёки тушунча тўғрисида семантик ғализлик, нотўғри фикр туғдирса, бундай ҳолларда, албатта, байналмилал термин афзалликка эга бўлади ва унинг доминантлигини тан олиш керак. Бундай терминларнинг маънодош вариантлари ўзбек тилида бир нечта термин орқали берилса, инглиз тилида бундай ҳолат кузатилмайди. Масалан: *ижара – аренда – рента; қарздор – дебитор; боқиманда – недоимка – тўланмай қолган қарз; солиқ – налог; баённома – декларация; ҳисобчи – бухгалтер; сўровнома – анкета – бланка; тақчил – дефицит – танқис* ва ҳ.

Инглиз тилида: *rent; debtor; arrear; tax; declaration; accountant; application; deficiency* каби синонимларнинг бирини танлаб олиб бошқасидан воз кечиш мақсадга мувофиқ. Мулоқот жараёнида уларнинг биттасини қўллаш фаоллик даражаси юқори бўлган ҳолатларда, мазкур синонимларнинг ўзбекчасини иқтисодиёт терминлари сифатида нутқимизда бемалол қўллаш мумкин. Уларнинг аксарияти тегишли манбаларда иқтисодиёт терминлари маъносида қўлланаётганлиги ҳам шундан далолат беради. Фикримизни далиллаш учун айрим манбалардан олинган мисолларга эътибор қаратайлик:

Ўзбекча: *Солиқлар асосий икки манба, яъни юридик ва жисмоний шахслардан ундириладиган пул маблағидир. Ижара шартномаси ижарага берувчи билан ижарага олувчининг муносабатларини тартибга солувчи асосий расмий ҳужжат ҳисобланади* [198; 78-б.]. **Инглизча:** *Taxes are formed primarily by two sources, money imposed from legal entities and physical persons. Lease to tenant is the official document governing their relationship.*

Ўзбек тили иқтисодиёт терминологиясида луғавий синонимиянинг яна бир кўриниши туб ёки ясама лексемалардан иборат терминлар билан бирикма терминларнинг параллел (тенг) равишда қўллаш жараёнида намоён бўлади. Бундай синонимия, биринчидан, ўзбек тилида аввалдан қўлланиб келинган иқтисодиёт термини ёки шу маънода қўлланаётган лексеманинг мазмунини конкретлаштириш учун фойдаланиш натижасида келиб чиққан. Инглиз тилида уларнинг айрим муқобилларини ҳам бир нечта вариантда бериш мумкин. Масалан, **ўзбек тилида:** *харажат – қўшимча чиқим; товар – савдо маҳсулоти; йигим – ажратмалар; чакана – майда савдо; улгуржи – кўтарасига савдо* шулар жумласидан.

Инглиз тилида: *coin/change; expense/expenditure; goods/commodity; levy/collection; retail; wholesale* ва бошқалар.

Таъкидлаш жоизки, ўзбек тилидаги бу каби терминларнинг инглизча муқобиллари нисбатан кам бўлса, айримларининг маънодошлиги кўп. Фикримизни *харидор* термини орқали исботлаймиз.

Ўзбек тилида: харидор – мижоз – сотиб олувчи (3 та). **Инглиз тилида:** customer – consumer – client – buyer – purchaser – offtaker – emptor – shopper – vendee – bargainee (10 та) ва б.

Ўзбек тили иқтисодиёт терминологиясига чет тиллардан ўзлашган ва ўзлашадиган байналмилал терминларни изоҳлаш ёки аксинча, уларнинг ўзбек тилидаги калькаларини тушунтиришга интилиш натижасида ҳам ўзига хос синонимлар пайдо бўлмоқда. Масалан: **marketing** – маркетинг – бозор иқтисодиёти; **manager** – менежер – иш бошқарувчи; **agent** – агент – вакил, (жосус, шпион); **barter** – бартер – мол айрибошлаш; **diversification** – диверсификация – таркибий ўзгариш – ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар турини кўпайтириш; **option** – опцион – товар ёки қимматли қозғалар олди – сотти жараёнида тузиладиган биржа битими; **report** – рапорт – ҳисобот – баёнот, хабар – маълумот – ҳисоб-китоб; **control** – контрол – назорат кабилар шулар жумласидан. Бундай ҳолатларда байналмилал терминларнинг ўзи қўллангани маъқул. Чунки, бундай байналмилал терминларнинг талқини ўзбек тилида кўп бўлганлиги сабабли уларни қўллашда ғализликлар юзага келиши мумкин. Бундай ғализлик ва чалкашликларнинг олдини олиш мақсадида ўзбек тилига ўзлашадиган иқтисодиёт байналмилал терминларнинг қуйидаги жиҳатларига ҳам алоҳида эътибор бериш талаб этилади:

- Байналмилал терминнинг ўзбек тили товуш тизимида мослиги;
- Унинг ўзбекча муқобили миллий тилда бор-йўқлиги;
- Калька ёки таржима қилиш зарурати;
- Уни нутқда ихчам қўлланилиши, содда ва равланлиги ва ўнғайлиги.

Ҳозирги кунда кўплаб байналмилал лексемалар ва терминлар она тилимизнинг имкониятлари асосида ўзбекчалаштирилмоқда. Бунда айрим сўзлар ўзбек тилидаги тайёр муқобиллари билан берилмоқда, маълум қисми эса таржима қилинмоқда, бошқа бир қисми ўзбек тили қонун-қоидалари асосида ясалмоқда. Жумладан: **broker** – маклер – даллол, **auction** – аукцион – кимошди, **economics** – экономика – иқтисодиёт, **preference** – переференция – имтиёз, **check** – чек – чек, **balance** – баланс – қолдиқ, сальдо, **budget** – бюджет – бюджет, **office** – офис – идора шулар жумласидан.

Яна бир усул дунёнинг кўпчилик тилларида ишлатилиб келинадиган байналмилал терминларнинг ўзбек тилига ҳам ўз ҳолича ўзлаштирилишидир. Янги кириб келадиган байналмилал терминларнинг ҳаммасига ҳам ўзбекча муқобилларини топиш анча мураккаб иш. Шунинг учун уларнинг асосий қисми жаҳоннинг аксарият тилларида бир хил шаклда, яъни асли ҳолича қўлланилади, байналмилал терминларни бу шаклда қўллаш дунё ишбилармонларининг ахборот алмашинуви учун қулайлик туғдиради. Масалан: **transit** – транзит, **embargo** – эмбарго, **auditor** – аудитор, **advice** – авизо, **debt** – дебет, **credit** – кредит, **bonus** – бонус, **active** – актив, **tariff** – тариф, **deposit** – депозит ва б.

Иқтисодиёт терминлар синонимиясининг юқорида кўриб ўтилган турлари бевосита ва билвосита лексик синонимияга алоқадор. Сўз ясовчи қўшимчаларнинг ўринли ёки ўринсиз ишлатилиши натижасида ҳам вариантдош терминлар пайдо бўлади. Бундай вариантдошлик содда, ясама ҳамда қўшма терминлар ёхуд бирикма терминларнинг аниқловчи қисми тенг маъноли хилма-хил аффикслар билан шакллантириш туфайли юзага келади.

Маълумки, XX асрнинг охирига қадар рус тили собиқ Иттифоқ таркибидаги миллий халқлар тилларининг терминологик тизимининг шаклланишида доминантлик қилган. Бироқ сўз ўзлаштиришнинг қонун-қоидалари етарли даражада ишлаб чиқилмаганлиги боис истиқлолгача бўлган даврда ўзбек тили иқтисодиёт терминологиясида ҳам русча байналмилал терминларни хилма-хил тарзда ишлатишга мажбур бўлинганди. Бу вазият бир тушунчани ифодаловчи терминлар ҳар хил кўринишда ҳамда ҳар хил талаффузда ишлатилишига олиб келди. Масалан: *бюжет* – *бюджет*; *расхот* – *расход*; *налок* – *налог*; *бланка* – *бланк*; *таможний* – *таможенный* – *божхона*; *банка* – *банк*; *прискурант* – *прейскурант*; *клеринг* – *клиринг* ва б.

Ҳолбуки, бундай ҳолат инглиз тили иқтисодиёт терминларида кузатилмайди: *budget; expense; tax; bank; form; customhouse; price list; sanation; advance; goods; clearing, rate* ва б.

Қайд этиш лозимки, ўзбек тилшунослигининг ҳозирги босқичида бу турдаги вариантдошликка чек қўйилган. Айрим ҳолларда морфологик усулда, яъни аффиксларнинг қўшилишидан ҳосил бўлган бир асосли (туб) лексемалар ёнида шу асос иштирокида ҳосил қилинган бирикмалар пайдо бўлиб қолади. Бу ҳам ўзига хос синонимияни юзага келтиради.

Ўзбек тилида: *мулкдор* – *мулк эгаси*; *истеъмолчи* – *истеъмол қилувчи*; *арзонлаштириш* – *арзон нархда сотиш*; *қимматлаштириш* – *қиммат нархда сотиш*; *савдогар* – *савдо қилувчи*; *бозоргир* – *бозори чаққон*; *даромадлилик* – *даромад келтирувчи*; *нақдина* – *нақд пул*.

Бундай ҳолат инглиз тили иқтисодиёт терминларида деярли учрамайди. Иқтисодиёт терминологиясида сўз ясовчи аффиксларни ўринли-ўринсиз қўллаш ва терминларнинг синонимларини ўринсиз ишлатиш натижасида ҳам кўплаб вариантдош терминлар ҳосил бўлади. Бу ҳилдаги вариантдош терминлар қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин. **Ўзбек тилида:** *савдогар* – *савдо пеша*; *ишчан* – *меҳнатсевар* – *ишбилармон* – *уддабурон*; *даромадлилик* – *сердаромад* – *фойда келтирадиган* – *рентабиллик*; *чегириш* – *чегирма* – *чегирим*; *махсулдор* – *сермахсул* – *унумли* ва б.

Инглиз тилида эса ушбу терминларнинг муқобиллари ясама ва туб терминлардан иборат бўлиб, уларни ягона лексик-семантик хусусиятга эга дейиш мумкин: *trader; businessman/entrepreneur; profitable/lucrative; discount/sale; exuberant* ва ҳ.

Баъзи ҳолларда чет тилидан ўзлашган, шу жумладан, русча байналмилал аффикслар билан ўзбекча аффикслар тенг қўлланиши натижасида вариантдош терминлар ҳосил бўлади: *бизнесмен* – *бизнесчи*; *банкчи* – *банкир*; *акциядор* – *акционер*; *арендатор* – *арендачи*; *счёт фактураси* – *ҳисобварақ фактураси*; *акциз товарлар* – *акцизли товарлар*; *акциз маркалар* – *акциз белгили/маркали*; *мигрант солиқ тўловчилар* – *иммигрант солиқ тўловчилар* сингари.

Инглиз тили иқтисодиёт лексикасида бундай ҳолат кузатилмаслигининг асосий сабаби инглиз тилига бошқа тиллардан сўз ўзлашиш нисбатан суст даражада бўлиб, аксинча, инглиз тилидан бошқа тилларга сўз ўзлаштириш даражаси юқоридир. Масалан, **инглиз тилида:** *buisnessmen; banker; shareholder; leaseholder; invoice; excise goods; documentary stamps; migrant tax payers* ва б.

Юқорида ўзбек тилида қайд этилган иқтисодиёт бирикмали терминларнинг аниқловчи компонентининг асоси (ядриси) бир хил бўлса-да, уларнинг бошқа кўринишлари хилма-хил аффикслар воситасида шаклланганлигини кузатиш мумкин. Натижада, муайян тушунчани ифодаловчи икки ёки ундан ортиқ вариантдош бирикма терминлар юзага келмоқда. Масалан: *нотариф тўсиқлар – тарифсиз тўсиқлар; нархсиз рақобат – бенарх рақобат; камомад маблағ – камомадли маблағ; акционерлик ширкати – акциядорлик ширкати; мерос ҳуқуқи – меросхўрлик ҳуқуқи; ворис мулки – ворислик мулк; биржавий курс – биржа курси; соатбай иш – соатбайли иш* сингари.

Инглиз тилида бу каби терминларнинг айримлари ясама бўлса, баъзилари қўшма ва бирикмали терминлардир: *nontariff; priceless rivalry; deficiency of money; stock-company; hereditary right; exchange rate; legatee's property; market price; hourly work*.

Баъзи ҳолларда иқтисодиёт терминларини қўллашда ортиқчаликка (плеоназмга) йўл қўйиш натижасида ҳам синонимлар пайдо бўлмоқда. Масалан: *бож – бож пули; солиқ – солиқ пули; қарз – қарздорлик; бартер – бартер келишуви; божхона иттифоқи – божхона ҳамкорлиги; интеграциялашув – интеграллашув; солиқ боқимандаси – солиқ қарздорлиги* сингари.

Инглиз тилида бундай ҳолат кузатилмайди. Иқтисодиёт терминлари қуйидагича талқин қилинади: *duty; tax; debtor; barter contract, customs union; integration; tax arrear* ва б.

“Бозор иқтисодиёти луғати”да келтирилган иқтисодиёт бирикма терминлар вариантдошлигининг яна бир кўриниши кўзга ташланади. Унда бирикмалар таркибидаги лексемалар, биринчидан **от+от** модели асосида, иккинчидан **сифат+от/от+сифат** моделига мувофиқ шаклланган: *даромадлар индексацияси – индексацияланган даромадлар; биржа фирмаси – биржали фирма; солиқ имтиёзи – имтиёзли солиқ; спиртли ичимликлар лицензияси – лицензияли спиртли ичимликлар; солиқдан озод – солиқ тўлашдан озод* ва б.

Инглиз тилидаги иқтисодиёт терминлари эса қуйидагича ифода этилади: *indexation of gainings – indexed gainings; exchange firm; tax preference; licence of alcohol drinks – licenced alcohol drinks* каби.

Аксарият ҳолларда янги термин яратиш, ҳосил қилиш ишига оддий калькалаш ёки оддий таржима қилиш сифатида қаралмоқда. Терминологиядаги мавжуд камчилик, тартибсизликнинг асосий сабабларидан бири ҳам шунда. Иқтисодиёт соҳасига оид янги термин ҳосил қилиш ёхуд термин танлашга оддий таржима сифатида эмас, балки ижодий жараён сифатида ёндашилмоғи лозим. Таассуфки, айрим таржимонлар ҳамда муаллифлар томонидан иқтисодиёт соҳасига оид дарслик, ўқув адабиётларини яратишда термин ясаш, ижод этиш, терминларни калькалаб ўзбекчалаштириш каби жараёнларда терминологик талаб ва мезонларга ҳар доим ҳам амал қилиш ҳолатлари кузатилмайди.

Академик Ғ.Абдурахмонов терминологияни тартибга солиш масаласида терминологик луғатлар ҳам ўзига хос аҳамиятга эга эканини алоҳида таъкидлаган эди: “Терминологик луғатлар муайян фан соҳасига хизмат қилибгина қолмай, терминларни тартибга солиш, такомиллаштириш ва стандартлаштиришда муҳим роль ўйнайди. Терминологик луғатлар учун термин танлаш ниҳоятда масъулиятли

иш бўлиб, ҳар бир термин маълум тушунчани тўғри ифодалаши, ўзи ифодалаган соҳага ва айнаи вақтда миллий тилнинг ички қонуниятларига мос бўлиши шарт, танланган термин бир маъноли, ихчам бўлиши керак, у синонимлик ва омонимлик хусусиятига эга бўлмаслиги лозим”, - деб ёзади у (1; 3-б.).

Иқтисодиёт терминологиясидаги энг асосий нуқсонлардан бири бу, терминологияда мавжуд бўлган термин-синонимлар (дублетлар), термин-омонимлар, кўп маъноли сўзлар, метафора, метонимия, синекдоха ҳодисаларидир. Бундай ҳодисалар вақтинчалик бўлиб, терминларни тартибга солиш жараёнида аста-секинлик билан бартараф этиб борилса-да, терминлардан фойдаланишда, терминларни тўғри ифодалашда турли қийинчиликлар ва чалкашликларнинг юзага келишига сабаб бўлмоқда.

Ўзбек тили иқтисодиёт терминологиясида юқорида таҳлил қилинган лексик (луғавий) синонимия, грамматик (морфологик) ва вариантдошликлар, имловий чалкашликларнинг мавжудлиги, умуман, терминологик тизимларнинг қиёсий-типологик йўналиши бўйича амалга оширилаётган илмий тадқиқот ишларнинг камлиги, махсус фанлар мутахассислари билан филологлар ўртасида ҳамкорлик ва алоқанинг деярли йўқлиги, терминологик, изоҳли луғатлар яратишнинг қониқарли эмаслиги, энг муҳими, терминларнинг ясалиши, қўлланиши устидан назоратнинг сустлиги билан изоҳланади.

Иқтисодиёт йўналиши аниқ, тизимли ва тартибли соҳа бўлганидек, шу соҳа амалиётида қўлланаётган тушунчаларнинг ифода воситаси бўлмиш терминларнинг мажмуи ҳисобланган терминология ҳам шу шаклда аниқ ва тартибли бўлишини талаб қилади. Бироқ, амалиётда иқтисодиёт терминларини қўллашда семантик ғализликларнинг юзага келиши, ўзбек ва инглиз тиллари иқтисодиёт терминологиясида синонимия, омонимия, полисемиянинг оғзаки ва ёзма нутқдаги муаммолари, терминларни тўғри ёзиб, тўғри қўллаш сингари бир қатор хал қилинмаган масалалар шулар жумласидандир.

Иқтисодиёт терминологиясидаги синонимия (вариантдошлик ва дублетлик), омонимия, полисемия ҳодисалари, айрим терминларнинг семантикаси ва имлосининг хилма-хиллиги терминологиядаги асосий йўналишлар, тизим ва меъёрга солиш кабиларга мантқан зид келади. Шу боис иқтисодиёт терминологиясини меъёрлаштириш масаласида мазкур соҳа мутахассислари билан тилшуносларнинг илмий ҳамкорлигини самарали йўлга қўйиш кутилган натижаларни бериши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдурахмонов Ғ. Терминология муаммолари// Ўзбек тили терминологияси ва унинг тараққиёт перспективалари: Биринчи Республика терминология конференцияси материаллари.-Т.: Фан, 1986.-136 б.
2. Мусаев К.М. Формирование, развитие и современные проблемы терминологии.-М.: Наука, 1986. -263 с.
3. Мусаев Қ. М. Таржима назарияси асослари. – Т., 2005. – 361 б.
4. Муминов О. М. Lexicology of the English Language. – Т., 2008. – 239 p.